

НОВІ ЗАВДАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

УДК: 316.752:172.15+37.091.2

DOI <https://doi.org/10.33120/popp-Vol15-Year2024-155>

Череповська Наталія Іванівна

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувачка відділу психології масової комунікації та медіаосвіти,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-5772-0074>

cherepovska@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПАТРІОТИЗМУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА, ОСВІТИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Актуальність дослідження. Цифровізація суспільства, освіти і російсько-українська війна, інформаційно-ідеологічна зокрема, зумовлюють трансформування духовно-моральних практик людини, у тому числі патріотизму. Особливості прояву патріотизму в кіберпросторі часом становлять певну соціальну, медіапсихологічну проблему, яка полягає в неадекватному розумінні провокативного контенту в цифрових медіа, що викликає емоційне і не завжди етичне реагування на нього. Також проблема прояву патріотизму в соціальних мережах виявляється в невмінні створювати якісний оригінальний патріотичний медіаконтент.

Мета роботи – розроблення медіапсихологічної моделі розвитку провідних стратегій оптимальної патріотичної активності молоді в соціальних мережах.

Методологічні засади. Стаття є оглядовою і спирається на аналіз та узагальнення: нормативно-правових документів з національно-патріотичного виховання; теоретичних напрацювань з цифровізації українського суспільства, освіти; практичних розробок, які висвітлюють досвід освітан у сфері розвитку національно-патріотичного виховання за допомогою ІКТ тощо.

Результати дослідження. Створено медіапсихологічну модель розвитку конструктивного прояву патріотизму в кіберпросторі. Модель пропонує два основних напрями розвитку патріотизму в кіберпросторі: 1) стратегію медіаграмотності як формування когнітивно-практичних умінь протидії пропагандивному медіацифровому контенту; 2) стратегію медіатворчості як розвитку самомотивації щодо цілеспрямованого просування українських

цінностей у форматі наявного медіацифрового контенту, а також створення власного, оригінального контенту проукраїнського, патріотичного змісту.

Перспективи дослідження зазначеної теми полягають у моделюванні та верифікації патріотичного складника в кіберпросторі у контексті цифрового гуманізму; визначенні етичних критеріїв вербального і візуального цифрового контенту; проведенні якісного аналізу та виявленні етичних/неетичних тенденцій патріотичного контенту в українському сегменті кіберпростору.

Ключові слова: патріотична активність у кіберпросторі; медіапсихологічна модель розвитку патріотизму; стратегія медіаграмотності; стратегія медіатворчості.

Nataliia I. Cherepovska

Ph.D. in Psychology, Head of the Department of Psychology of Mass Communication and Media Education, Institute for Social and Political Psychology NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-5772-0074>

cherepovska@gmail.com

PECULIARITIES OF PATRIOTISM MANIFESTATION IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF SOCIETY, EDUCATION AND INFORMATION WARFARE

Relevance of research. Digitization of society, education, and the Russian-Ukrainian war contributed to the fact that patriotism, like many other spiritual and moral practices of a person, was partially transformed into the patriotic activity of users in cyberspace. The manifestation of patriotism in social networks sometimes constitutes a particular social, media-psychological problem, such as inadequate understanding of provocative content and inability to create high-quality, original patriotic media content, etc.

The article **aims** to develop a media-psychological model of leading strategies for the optimal patriotic activity of young people in social networks.

Methodology. We are carrying out a theoretical analysis of sources that highlight the topic of patriotism in the conditions of digitalization of society and education. The article is an overview and is based on the analysis and generalization of regulatory and legal documents on national-patriotic education, theoretical developments aimed at researching the digitalization of Ukrainian society and education, and practical developments that highlight the experience of educators in the field of developing national and patriotic education with the help of ICT and others.

Results. The author creates a media-psychological model of developing a constructive manifestation of patriotism in cyberspace. The model offers two main directions for the development of patriotism in cyberspace: 1) the strategy of media literacy as the formation of cognitive and practical skills to counteract propagandistic media digital content; 2) the strategy of media creativity as the development of self-

motivation for the purposeful promotion of Ukrainian values in the format of existing media digital content, as well as the creation of one's own, original content of pro-Ukrainian, patriotic content.

Prospects for the study of the mentioned topic consist of modeling and verifying the patriotic component in cyberspace in the context of digital humanism, determining ethical criteria for verbal and visual digital content, conducting qualitative analysis, and identifying ethical/unethical trends of patriotic content in the Ukrainian segment of cyberspace.

Keywords: patriotic activity in cyberspace; media-psychological model of patriotism development; media literacy strategy; media creativity strategy.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Глобальний розвиток новітніх медіа і цифрових технологій започаткував новий етап розвитку цивілізації – цифровізацію майже всіх аспектів буття сучасної людини. Цей процес ми розглядаємо крізь призму цифровізації саме українського суспільства, вітчизняної освіти та повномасштабної російсько-української війни. У цьому контексті суспільно значущим компонентом цифровізації українських реалій є її патріотичний складник: прояв духовно-моральних практик українців, їхні згуртованість та єднання в цифровому середовищі, що вкрай важливо в умовах російсько-української війни й інформаційної зокрема.

Водночас наукових розвідок, присвячених цьому актуальному для суспільства та освіти соціокультурному, психологічному феномену, наразі однозначно бракує. Разом з тим можна спостерігати певні особливості прояву патріотизму на теренах кіберпростору, які частогусто виражаються в стихійній і не завжди конструктивній формі, що й становить певну соціальну, медіапсихологічну проблему. Це передусім:

неадекватне розуміння провокативного, пропагандивного контенту і надто емоційне реагування на нього в цифрових медіа, що свідчить як про нерозвинене критичне мислення, так і низький рівень етичної поведінки (поширення неправдивої інформації або її агресивне, брутальне оцінювання);

брак цілеспрямованої патріотичної активності, спрямованої на поширення патріотичного контенту, просування українських цінностей і смислів у соціальних мережах, яка проявляється здебільшого епізодично (наприклад, на великі державні свята);

невміння створювати якісний оригінальний патріотичний медіаконтент і просувати його в соціальних мережах (низький рівень володіння комп'ютерними програмами редагування та практичних умінь зі створення постерів, колажів, зображень, наявність проблеми щодо рівня викладання ІКТ у закладах освіти).

Вищезазначене можемо доповнити результатами проведеного

нами в рамках усеукраїнського експерименту дослідження особливостей патріотичної активності учнівської молоді в медіацифровому просторі. Отримані дані у 2020 р. вже певною мірою опосередковано засвідчили наявність проблемної тенденції прояву патріотизму в медіацифровому просторі. Так, люблять переглядати медіаконтент проукраїнського змісту 55 % користувачів; мають улюблені фільми українського виробництва – 53 %; вважають важливим відстежувати події в країні – 65 %; вважають неприпустимим переглядати розважальний медіаконтент країни-агресорки – 34 %; поширюють позитивну інформацію про Україну – 52 %; часто пишуть, роблять репости про Україну – 35 %; створюють і викладають патріотичний медіаконтент – 27 %; готові захищати інформаційний простір України – 51 %. (Череповська, 2021). Недостатньо високий, згідно з отриманими даними, рівень прояву патріотизму молоді в кіберпросторі доповнює означену нами актуальну проблему. Вважаємо, утім, що якби ми мали змогу провести таке опитування сьогодні, воно – уже в умовах війни – показало б, безперечно, значно кращі результати.

Отже, питання національно-патріотичного виховання, а також розвитку патріотичної конструктивної активності молоді в цифровій реальності гостро стоять наразі перед галуззю освіти і медіаосвіти, вимагаючи пильної суспільної уваги. Це має спонукати наукову, медіаосвітнянську спільноту сфокусуватися як на *дослідженні* феномену патріотизму цифрової доби, так і на *практичних розробках* з оптимізації розвитку патріотизму молоді в умовах глобальної цифровізації суспільства, освіти й інформаційної війни загалом, що, відповідно, дасть змогу *оптимізувати* її патріотичну активність у кіберпросторі.

Аналіз державних документів, спрямованих на розвиток національно-патріотичного виховання в Україні. Зважаючи на те, що ґрунтовних наукових напрацювань щодо особливостей прояву патріотизму в кіберпросторі нам не трапилося, ми передусім зосередилися на аналізі саме державних документів, які певним чином окреслюють контури нашого дослідження. Зазначимо, що питання патріотизму молоді в умовах цифровізації суспільства, освіти та війни знайшли так чи інакше відображення в загальних рисах у низці нормативно-правових та інших документів останнього періоду. Серед документів, що становлять вітчизняну законодавчу базу в цій сфері, заслуговують на увагу насамперед такі:

- Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року (2021). Затверджена із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету міністрів № 1451 від 27.12.2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text>

- Доктрина інформаційної безпеки України. Указ Президента України № 47/2017 від 25 лютого 2017 року. <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>

- Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) (2016). (За ред. Л. А. Найдьоновой, М. М. Слюсаревського. Схвалено Президією Національної академії педагогічних наук України 21 квітня 2016 року).

- Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України № 527 від 06 червня 2022 року. <https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsia-natsionalno-patriotychnoho>

- Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки. Затверджена постановами Кабінету Міністрів № 1065 від 04.12.2019; № 826 від 09.09.2020. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>

- Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». (Ухвалений 13.12.2022, набрав чинності 01.01.2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

- Проект Концепції цифрової трансформації освіти і науки (2021). (Схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України). <http://surl.li/rlxow>

Так, цифровізацію суспільства розглядають загалом як насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливує інтегративну взаємодію віртуального і фізичного світів, тобто створює кіберфізичний простір. Основною метою цифровізації є досягнення цифрової трансформації наявних і новостворених галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності людини в нові, більш ефективні та сучасні. Засади цифровізації суспільства викладено в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки.

Відповідно, цифровізація освіти представлена як цифрова трансформація освіти і науки, яка передбачає комплексну роботу побудови екосистеми цифрових рішень у цій сфері, включно зі створенням безпечного електронного освітнього середовища, забезпеченням необхідної цифрової інфраструктури закладів та установ освіти і науки, підвищенням рівня цифрової компетентності, а також цифрову трансформацію процесів і послуг, автоматизацію збирання та аналізу даних. Актуальні завдання цифровізації освіти сформульовано в Проекті Концепції цифрової трансформації освіти і науки (2021).

Питання цифровізації війни висвітлюються в Доктрині інформаційної безпеки України (2017) і розглядаються у зв'язку з гібридними технологіями, які перетворили наразі інформаційну сферу на ключову арену протиборства. Одним із пріоритетних, життєво важливих інтересів суспільства і держави в умовах такої війни є захист українського суспільства від агресивного інформаційного впливу РФ, спрямованого на пропаганду війни, розпалювання національної і релігійної ворожнечі, деформацію ідентичності, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України.

Водночас Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022) так само наполягає на переосмисленні національно-патріотичного виховання в системі освіти, що відповідає сучасним викликам, і висуває нову стратегію цілеспрямованого та ефективного виховання суб'єкта громадянського суспільства – громадянина, патріота України. Ідеться, зокрема, про: утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства; усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини і її патріотичною відповідальністю; спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму, а також утвердження у свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України; підвищення престижу військової служби, а звідси й культивування позитивного ставлення до військовослужбовця як до захисника України, героя.

Закон «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який набув чинності 2023 р., містить лише один пункт, який можна віднести до національно-патріотичного виховання в контексті цифровізації суспільства й освіти: це шлях «формування навичок критичного мислення, медіаграмотності та запобігання поширенню недостовірної інформації». Також у Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція, 2021) наголошується, що розвинена медіацифрова грамотність стає невід'ємним складником конструктивного патріотичного світогляду особистості в умовах інформаційної доби.

Крім того, у контексті цифрової культури одним із пріоритетних завдань, які тією чи іншою мірою стосуються цифрової етичної поведінки й відповідають принципам цифрового гуманізму, стало формування української громадянської ідентичності, зокрема через «запобігання проявам ксенофобії, українофобії, расової та етнічної нетерпимості в засобах масової інформації, інтернет-ресурсах, творах культури та

мистецтва», а також через «популяризацію та збереження національного аудіовізуального продукту (національні фільми, кінохроніка, телепередачі, музичне відео тощо) національно-патріотичного, морально-духовного та науково-освітнянського тематичного спрямування в Україні та світі» (Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року, 2021).

Як бачимо, у вищезазначених провідних документах (а також інших джерелах, які буде представлено нижче) про особливості прояву патріотизму як духовно-моральних практик у кіберпросторі, розвиток конструктивної патріотичної агентності прямо не йдеться, що й спонукало нас присвятити цю роботу означеній проблемі.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз джерел, які тією чи іншою мірою висвітлюють тему патріотизму в умовах цифровізації суспільства та освіти, і розробити медіапсихологічну модель розвитку патріотизму молоді в кіберпросторі, зокрема визначити стратегії його оптимізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичний аналіз заявленої теми здійснювався за такими напрямками: філософський аспект феномену цифровізації суспільства в контексті цифрового гуманізму; цифровізація освіти; теоретико-методологічні засади цифрової гуманістичної педагогіки; освітні, медіаосвітні практики в контексті застосування ІКТ.

1. Цифровізацію суспільства в контексті філософського підходу пропонуємо розглядати з позицій *цифрового гуманізму* бельгійського програміста П. Хінченса. Його система поглядів на цифровізацію декларує загалом такі принципи: визнання *першості людини* над цифровим продуктом, бо самі технології, як продукт творення людини, є апіорі другорядними; цифровий продукт має бути спрямований *на благо*: слугувати як одній людині, так і суспільству в цілому; створення блага за допомогою цифрових продуктів має бути зумовленим *цифровою свободою* людини-творця; так само цифрова свобода потребує *нових етичних норм* – як для розробників, так і для споживачів цифрового продукту (Цифровой гуманізм...).

З огляду на оприлюднені принципи цифрового гуманізму перед українським суспільством постало завдання: навчитися по-новому регулювати норми права інформаційно-комунікаційних відносин, які часто мають транскордонний характер; враховувати необхідність формування у громадян нового цілісного світогляду на основі світових тенденцій розвитку цифровізації суспільства, права, науки про державне управління, певної віртуалізації уявлень філософів та психологів на нову реальність електронної доби розвитку та ін. (Соснін, 2023).

У контексті цифровізації суспільства українські вчені розглядають теоретико-методологічні, концептуальні та праксеологічні засади становлення і розвитку цифрової людини й цифрового суспільства, досліджують понятійно-категоріальний апарат, методологію аналізу, філософію взаємозв'язку цифрової людини і цифрового суспільства (Воронкова, & Нікітенко, 2022).

У галузі філософії медійних практик представлено навчально-методичні рекомендації з цифрової етики, фундатори якої надають базове уявлення про ключові цифрові технології та їхній вплив на суспільні відносини, про етичні та правові аспекти їх створення та використання (Капустіна, & Токар, 2023). У сфері військової журналістики розглянуто медіаетику воєнного часу, яка передбачає не тільки основні правила безпеки та поведіння військових репортерів у зоні бойових дій, а й специфіку етичної роботи, тобто «заборонене» і «дозволене» (Акопян, 2023).

Також цифрову, інформаційну етику розглядають як уточнення та розширення етичних знань залежно від сучасних комп'ютерних технологій та засобів міжкультурних комунікацій у межах мережевого суспільства. Новий аспект етики має конкретно-історичне значення: вона спрямована на трансляцію моральних цінностей у простір цифрової культури і впливає на репрезентацію особистісних пріоритетів користувача та його поведінки в інформативному полі інтернет-мереж (Проценко, Чубіна, & Дмитренко, 2022).

Водночас тривають дослідження теорії медіа та суспільства на підставі концепцій, що поєднують суспільство з медійною сферою та розкривають тісний зв'язок між розвитком суспільства й уявленнями про те, яку роль відіграють медіа в процесі соціокультурної динаміки і духовного розвитку людства (Зражевська, 2022).

Зауважимо, що вітчизняна медіаосвіта визначає одним з актуальних принципів саме пріоритет морально-етичних цінностей, які спрямовані на захист суспільної моралі і людської гідності, протистоять жорстокості і різним формам насильства, сприяють утвердженню загальнолюдських цінностей, зокрема ціннісному ставленню особистості до суспільства і держави, до людей, природи, мистецтва, праці і самої себе (Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція), 2021). У контексті медіаосвіти зазначені цінності, по суті, презентують етичні норми інформаційної, цифрової поведінки і самовираження сучасної людини. Це саме те, на чому ми робимо наголос у нашому дослідженні.

2. *Цифровізація освіти* – це актуальний і перспективний напрям розвитку вітчизняної системи освіти. Зазначимо, що основним

принципом цифрової медіаосвіти є цифровий гуманізм як протидія дегуманізації цифрового простору через неетичний, шкідливий контент, неетичну поведінку користувачів тощо. Відповідно, у контексті цифровізації освіти обґрунтовано теоретико-методологічні засади цифрової гуманістичної педагогіки як науки про закономірності створення позитивної інтегрованої педагогічної реальності за умови конвергенції фізичного і віртуального навчальних просторів у реаліях відкритої освіти. На думку вчених, це стає можливим за умови використання саме сучасних ІКТ, коли навчальна діяльність (формальна, неформальна та інформальна) відбувається на перетині двох світів – реального і віртуального (Биков, & Лещенко, 2016).

Крім того, багато українських дослідників вважають, що успішність цифровізації освіти загалом і освітнього процесу зокрема полягає передусім у розумінні самого феномену «цифровізація». Зважаючи на те, що людство стрімко увійшло в нову добу – добу цифрових технологій і програмних кодів, феномен глобальної цифровізації вплинув практично на всі аспекти життєдіяльності людини. Так, цифровізація стимулює новий спосіб мислення людини, пропонує їй нові способи активності, нові формати спілкування і комунікації за допомогою технологій як інструменту для здійснення агентності (дієвості, вчинковості) суб'єкта в іншій, цифровій реальності. Саме тому сучасна освіта, яка передбачає опанування людиною системи знань, умінь, навичок і компетентностей, формування в неї системи духовно-моральних цінностей, світогляду, нині потребує докорінних змін. В умовах цифровізації українського суспільства освіта також зазнаватиме суттєвих змін, а успішність її цифровізації буде цілком залежати саме від рівня медіацифрової грамотності і ступеня володіння цифровими технологіями всіх учасників освітнього процесу.

На переконання фахівців, сьогодні з усією гостротою постала потреба в здійсненні цифрової революції в освітній галузі, оскільки сучасне інформаційне суспільство потребує принципово нових підходів до здобуття якісної освіти, починаючи з дошкільного віку. Особливостями цифровізації освітнього процесу є те, що цифрові технології роблять освітній процес мобільним, більш диференційованим та індивідуальним, при цьому гармонійно доповнюють функції педагога. Використання цифрових технологій на заняттях передбачає: адаптивність, керованість, інтерактивність, поєднання індивідуальної і групової роботи, а також часову необмеженість навчання. Основними напрямками цифровізації освіти в нашій державі є: *створення* освітянських ресурсів і цифрових платформ з підтримкою інтерактивного та мультимедійного контенту для загального доступу закладів освіти та

учнів, студентів; *розроблення та впровадження інноваційних комп'ютерних, мультимедійних і комп'ютерно орієнтованих засобів навчання та обладнання для створення цифрового навчального середовища; організація вільного доступу до інтернету слухачів в аудиторіях; розвиток дистанційної форми освіти з використанням когнітивних і мультимедійних технологій тощо* (Карплюк, 2019).

Одним із вагомих засобів цифровізації освіти в Україні є створення єдиної національної електронної платформи для реалізації цифрової освіти. Серед наявних освітянських ресурсів і цифрових платформ привертає увагу проєкт єдиної Національної платформи цифрової освіти (НПЦО). Він має стати потенційно потужним і пріоритетним інструментом оновлення вітчизняної освітньої системи. Оновлений проєкт платформи пропонує такі принципи, здатні забезпечити успішність його реалізації: *стандартизація цифрових освітніх сервісів і апробація засобів та інструментів організації навчального процесу з використанням у ньому сучасного мультимедійного контенту; створення цифрового освітнього контенту як невід'ємного складника створення зазначеної платформи; розроблення відповідних стандартів, нормативних документів і методичних матеріалів щодо електронних підручників, а також усього комплексу електронних освітніх сервісів, ресурсом доступу до яких має стати НПЦО; створення єдиного інформаційного ресурсу освіти як оптимального рішення для освіти України.*

Національна платформа цифрової освіти являє собою комплексний інструмент для максимально повного використання можливостей інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі і передусім у режимі звичайного (очного) навчання. Вона передбачає інтегроване середовище сучасної освіти, яке не замінює її традиційних форм, а доповнює, оновлює та інтенсифікує їх (Національна платформа цифрової освіти як пріоритетний інструмент оновлення вітчизняної освітньої системи, 2020).

Важливим, провідним поняттям цифрової освіти є цифрова грамотність, яку науковці, педагоги зазвичай, розуміють як здатність створювати і застосовувати контент за допомогою цифрових технологій, зокрема навичок комп'ютерного програмування, пошуку, обміну інформацією, комунікації. Елементами цифрової грамотності є: розуміння культурного контексту інтернет-середовища, а також уміння комунікації в онлайн-спільнотах, створення і поширення контенту, саморозвиток (Гаврилова, & Топольник, 2017).

У контексті цифровізації освіти як набуття системи знань та умінь у галузі сучасних технологій реальним стає підвищення її якості до

сучасного світового рівня. Крім того, так само реальним стає і забезпечення виховних процесів учнівської молоді, зокрема у сфері духовно-морального, національно-патріотичного виховання. Так, практично-прикладний аспект цифровізації освіти, а саме застосування ІКТ у процесі патріотичного виховання молоді, представлено працями і розробками українських учених та практиків у роботі секції «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в цифровому просторі: методологія і технології» методологічного семінару НАПН України (Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання, 2023). Представлені практичні розробки спрямовані переважно на оптимальне використання засобів ІКТ як нових можливостей. Виокремлюється два основних напрямки: *інструментальний* підхід – як застосування можливостей технологій для ознайомлення з дидактичним матеріалом патріотичного змісту; збирання та опрацювання інформації патріотичного змісту за допомогою комп'ютера; використання інтерактивних технологій як інноваційної виховної діяльності, організації віртуальних екскурсій, турів; *комунікативний* підхід – реалізує здійснення комунікацій між класами, школами у форматі флешмобів, виставок, акцій та інших спільних заходів патріотичної тематики, а також проведення конкурсів (колажів, постерів, презентацій тощо).

Разом з тим у науковій літературі часом трапляються напрацювання *психологічного* підходу в річниці цифрових технологій, спрямовані на розвиток саме нових психологічних якостей сучасного патріота відповідно до вимог цифрової доби. Це зокрема: медіацифрова грамотність, критичне мислення, розвинена саморефлексія особистості як патріота, практичні вміння виявляти і знешкоджувати пропагандивний медіацифровий контент, здатність до медіаторчості як створення оригінального контенту патріотичного змісту та його поширення в кіберпросторі як просування українських цінностей і смислів (Череповська, 2023).

Незважаючи на те, що майже всі вищезазначені джерела з цифровізації суспільства та освіти безпосередньо не стосуються теми патріотизму, вони, проте, становлять міцний фундамент, на якому органічно вибудовується феномен патріотизму цифрової доби. Його важливими особливостями, затребуваними суспільством, є розвинена на основі медіацифрової грамотності, критичного мислення і медіаторчості конструктивна патріотична активність/агентність молоді в кіберпросторі.

3. Соціально-психологічний аспект аналізу джерел представляє патріотизм як центральне поняття і системотвірний елемент багатьох вітчизняних досліджень останнього періоду та окремих нормативних

документів. Нині патріотизм теоретично і методологічно обґрунтовується, позиціонується переважно як *патріотизм громадянський*. Суть такого патріотизму ґрунтується на високому рівні саме громадянської компетентності особистості, що передбачає аргументовану позитивну оцінку національних реалій, свідоме виконання громадянських обов'язків та активну позицію громадян у сфері захисту суспільних інтересів (Семенець-Орлова, & Михайлич, 2022; Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, 2023). З огляду на сучасні українські реалії ми поділяємо думку про те, що саме громадянський складник патріотизму збагачує національно-патріотичне виховання як утвердження національної ідентичності, що особливо актуально в умовах війни, особливо інформаційної, ідеологічної. Разом з тим глобальна цифровізація українського суспільства та освіти, російсько-українська війна вкупі з такими ж глобальними світовими процесами, як-от проблема цифрового гуманізму та штучного інтелекту, підвищений запит на медіацифрову етику в новій цифровій реальності, у якій сучасне людство «проживає» чимало часу* – усе це разом становить неабиякий виклик для українського суспільства, освіти та гуманітарних наук зокрема. Тому ми припускаємо, що загальна цифрова культура людини в контексті цифрового гуманізму, її медіацифрова грамотність, розвинене критичне мислення, культура саморефлексії, медіаторчність, а також дотримання нею медіацифрового етикету зроблять її цифрову поведінку і патріотичну агентність у цифрових спільнотах зокрема більш конструктивною і, відповідно, більш дієвою, результативною.

У межах психології, зокрема аксіологічного підходу, дослідження патріотизму як психологічного об'єкта доповнюється новою компонентою: до вже традиційних умовних складників – емоційного, когнітивного, практично-діяльнісного, пропонується додати рефлексивний (Мачуський, 2023). Ми цілком поділяємо цю думку і вважаємо, що акцент на важливості рефлексії (особистої, групової) у процесі виховання патріотизму молоді є дуже важливим, тому що він потенційно забезпечує не тільки процес усвідомлення, закріплення

---

* За даними DataReportal, типовий користувач проводить у соціальних мережах близько 2,5 годин на день. Це 864 години на прокручування додатків щороку, що еквівалентно 36 дням, або трохи більше місяця. Коли ми візьмемо цей часовий проміжок протягом життя, цифри стають ще більш приголомшливими. Якщо припустити, що середня тривалість життя становить 72 роки, а вік 16 років є критерієм для використання соціальних мереж, користувачі можуть провести в соціальних мережах близько 5,5 років свого життя. (<https://tsn.ua/svit/skilki-chasumi-provodimo-u-socialnih-merezhah-t>)

патріотичних цінностей і смислів, а й стає корисною особистою, груповою практикою опрацювання морально-етичних способів взаємодії з медіаконтентом і кіберпростором у цілому (Череповська, 2023).

4. Аналіз освітніх, медіаосвітніх практик показав, що *питанню національно-патріотичного виховання в поєднанні з тематикою цифрових технологій* приділяється особлива увага. Зважаючи на те, що інтеграція України в європейський простір вимагає інформатизації всіх сфер українського суспільства, освіта в цьому контексті набуває пріоритетного статусу. Відповідно, медіацифрова грамотність, критичне мислення, медіаторчість і цифровий простір стають надважливими елементами для організації національно-патріотичного виховання молоді. Зокрема, науковці, освітяни наголошують на актуальності використання як традиційних, так і інноваційних форм та методів у здійсненні національно-патріотичного виховання. Разом з тим вони зазначають, що в умовах цифровізації українського суспільства та освіти використання інформаційних технологій є край необхідним (Бех, 2014).

Наразі актуальним у виховному процесі стає впровадження таких *нових способів взаємодії* з молоддю, як-от: відкриті мультимедійні системи, віртуальні середовища для спілкування, чати, інтерактивні взаємодії (вебквести, комп'ютерні ігри, віртуальні музеї, студентське телебачення). Серед цифрових технологій у сфері національно-патріотичного виховання акцент робиться на електронно-освітніх ресурсах, які можуть у доступній, цікавій та розважальній формі подавати інформацію про цінності, культуру, традиції, історію. Так, електронно-освітні ресурси, практичні завдання в захопливому форматі стимулюють формування національно-патріотичної позиції молоді. Так само вирішення зазначених виховних завдань здійснюється насамперед через використання в освітній діяльності медіаресурсів та участь у медіапроектах (Крайнюк, & Богатов, 2023).

На думку освітян, застосування потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій і їх оптимальне залучення до процесу національно-патріотичного виховання сучасної молоді дають позитивні результати (Пашенко, 2023). Досвід і практика з упровадження диджитал-інструментів в освітньому просторі для формування національної ідентичності відкривають можливості навчання/виховання в будь-який час, з будь-якого місця, в якому організовано доступ до Інтернету. Також можна зробити важливий висновок, що в цифровому освітньому середовищі фундаментальну роль відіграє *медіацифровий контент*. Саме він у руках педагога стає ефективним інструментом національно-патріотичного виховання, утвердження національної ідентичності на основі громадянських цінностей (Олексієнко, 2023).

Крім того, сьогодні розглядають можливість проектування технологій формування національної ідентичності у віртуальному освітньому просторі та визначають конкретні етапи. Дослідники наводять приклади наявних технологій віртуального освітнього простору, які можуть бути застосовані для формування національної ідентичності (Мещеряков, 2023). Зокрема, ідеться про застосування таких онлайн-технологій та інструментів, як інтернет-сайти, месенджери (Viber, Telegram, What's App), соціальні мережі (Facebook, YouTube, Twitter), що сукупно дають змогу розширювати аудиторію та залучати більшу кількість молоді до заходів, спрямованих на формування ціннісних настановлень учнів, зокрема патріотичних. Так само обмін досвідом з однолітками в цифровому форматі щодо проведення національно-патріотичних заходів створює умови для єднання, згуртованості, дає відчуття єдиної країни (Марков, 2023). Наприклад, популярними і потенційно ефективними в процесі виховання патріотизму молодших школярів стали такі форми роботи за допомогою ІКТ, як віртуальні виставки дитячої творчості (Рагозіна, & Очеретяна, 2023).

Отже, на основі узагальнення проаналізованого досвіду освітніх, медіаосвітніх практичних напрацювань у галузі інтеграції національно-патріотичного виховання молоді з новими цифровими технологіями ми виявили: *переваги інструментального підходу як засобу оснащення та активізації самого процесу патріотичного виховання учнівської молоді і брак розробок у сфері формування патріотичних якостей і нових якостей патріота цифрової доби зокрема (наприклад, медіацифрової грамотності, медіацифрової культури та етичної поведінки в кіберпросторі тощо).*

Водночас нам не трапилися і якісь теоретичні розвідки, у яких було б окреслено *нові патріотичні якості молоді, які відповідають викликам саме цифрової доби*, адже, як відомо, кожен історичний час вимагає від патріота нових специфічних якостей (Донцов, 1936). Зауважимо, що не так давно ми висунули ідею нової, актуальної на той час когнітивно-інструментальної якості патріота, якою є критичне мислення в контексті медіаграмотності (Череповська, 2017). Однак уже в умовах цифровізації українського суспільства та освіти, тотального занурення людини в іншу реальність, зокрема прояву її патріотичної активності в кіберпросторі, тільки критичного мислення і медіаграмотності наразі недостатньо.

На жаль, особливості прояву патріотизму молоді саме в цифровому просторі наразі *не досліджуються* – у крайньому разі, джерел нами не виявлено. Так само патріотизм не висвітлюється як *предмет наукових розвідок* у контексті кіберсоціальної, кібернетичної,

медіапсихологічної тематики. Також ми не знайшли будь-яких інноваційних методичних, практичних напрацювань (крім авторської розробки Череповської, 2023) щодо розвитку таких умінь молоді, як *покрокове виявлення і знешкодження ворожої пропаганди за допомогою новітніх технологій*, а також *створення і просування українських цінностей і смислів у кіберпросторі*. Хоча цілком очевидно, що в умовах інформаційної ідеологічної війни саме такі практики є надзвичайно затребуваними з боку суспільства та важливими для формування, зміцнення патріотизму особистості, посилення її когнітивно-дієвих ресурсів.

Відповідно, ми також не виявили і практичних напрацювань щодо *правил етичної патріотичної активності/поведінки в цифровому просторі* для школярів. Також не знайдено наукових праць *випереджувального характеру* в галузі освіти і медіаосвіти, спрямованих на національно-патріотичне виховання дітей і молоді.

Разом з тим позитивним є те, що, незважаючи на недостатній рівень оснащення навчальних закладів ІКТ, а також часто низький рівень викладання предмета, загалом позитивно виглядає активна практика педагогів-ентузіастів щодо *застосування ІКТ у процесі національно-патріотичного виховання* в школі як інструменту, що оптимізує певні цілі роботи.

Персональним внеском щодо часткового розв'язання зазначеної проблеми є *концептуалізація особливостей патріотизму цифрової доби* як ментальної конструкції, яка має єдиний базовий вимір – прояв патріотизму виключно в кіберпросторі. Власне, прояв патріотизму як патріотичної активності в соцмережах характеризується іншими вимірами, як-от: поширення наявного патріотичного контенту, створення і поширення власного; емоційна реакція на контент; комунікація з однодумцями, іншими користувачами; участь у флешмобах, заходах; етична цифрова поведінка патріота тощо.

Отже, на основі державної стратегії національно-патріотичного виховання в цілому й зокрема духовно-морального складника особистості, який часто актуалізується у цифровому просторі, нами:

1 – *визначено нову особливість патріотизму цифрової доби* як його прояв у формі патріотичної активності людини в іншій реальності – реальності кіберпростору. (Синонімами патріотичної активності в кіберпросторі, які ми використовували в наших працях останнім часом, є: інформаційний патріотизм; цифровий патріотизм; патріотична активність в інформаційному інтерактивному середовищі). Зазначимо, що виокремлення ментального конструкта патріотизму цифрової доби як прояву патріотичної активності в іншій реальності не тільки збагачує

зміст суспільних, психолого-педагогічних наук, а і є затребуваним практично: як *об'єкт* виховання молоді в умовах цифровізації суспільства та освіти, а також повномасштабного вторгнення РФ та інформаційної війни проти України;

2 – *розроблено медіапсихологічну модель розвитку патріотизму в кіберпросторі*. Модель (рис.) спирається на два основних медіапсихологічних принципи взаємодії людини з медіацифровим простором: вплив медіацифрового контенту на людину і вплив самої людини на змістове наповнення медіацифрового простору через власноруч створений контент. Підґрунтям для цієї тези стали напрацювання саме вітчизняної теорії медіапсихології (Найдьонова, & Череповська, 2014). У нашому контексті, модель охоплює взаємодію двох соціокультурних феноменів – кіберпростору і медіаосвіту. Кіберпростір як техногенна, змістова реальність презентує, пропонує, просуває різноформатний та різний за змістом і цінностями, контент. Зокрема, це може бути пропаганда, дезінформація, маніпулювання. Медіаосвіта, навпаки, спрямована на формування медіацифрової грамотності, критичного мислення, медіацифрової культури в цілому в аудиторії користувачів медіацифрового контенту. Крім того, якісна медіаосвіта мотивує їх також до медіацифрової творчості за допомогою ІКТ, що зі свого боку впливає на загальне наповнення патріотичного контенту в кіберпросторі.

Відповідно, медіаосвіта спрямована на розвиток конструктивної патріотичної активності молоді в кіберпросторі й охоплює *дві провідні стратегії*. Перша – це *протидія пропаганді*, маніпулюванню, дезінформації в соцмережах; друга – *створення оригінального патріотичного медіацифрового контенту і просування його в кіберпросторі як поширення українських цінностей і смислів*.

У перспективі стратегію протидії контенту, який має потенційно шкідливий вплив, а також стратегію створення патріотичного контенту планується доповнити тактиками їх реалізації. Тактики будуть охоплювати відповідні комплекси практичних завдань, рефлексивних вправ, індивідуальних та групових завдань тощо.

Висновки

1. В умовах цифровізації українського суспільства, освіти та повномасштабної, інформаційно-психологічної, ідеологічної війни виявлено феномен посилення патріотизму українців, зокрема масовий прояв їхніх духовно-моральних практик як патріотичної активності в соціальних мережах.

Рис. Медіапсихологічна модель оптимальної патріотичної активності людини в кіберпросторі

2. Аналіз джерел показав, що: Українська держава на законодавчому рівні дбає про національно-патріотичне виховання молоді і дорослих, про що свідчать акти, стратегії, концепції та інші нормативно-правові документи; освітяни за умови належного технічного забезпечення закладів освіти застосовують цифрові технології в процесі національно-патріотичного виховання учнівської, студентської молоді; науковці наразі не приділяють належної уваги дослідженню потенціалу технологій для розвитку конкретних патріотичних якостей молоді, які б відповідали новим вимогам часу, як-от: медіацифрова грамотність, критичне мислення щодо опрацювання медіацифрового контенту, медіацифрова культура особистості, особливості цифрового гуманізму та етичної поведінки в кіберпросторі.

3. Для оптимізації патріотичної активності молоді в кіберпросторі розроблено медіапсихологічну модель розвитку патріотизму цифрової доби. Модель: окреслює функціональні особливості взаємодії людини з медіацифровим простором; виокремлює медіаосвіту як передумову розвитку патріотизму молоді загалом, а також її конструктивної патріотичної активності в іншій реальності зокрема; уможлиблює керування патріотизмом через формування провідних медіацифрових стратегій, спрямованих на розвиток патріотичної активності/агентності молоді в кіберпросторі.

Перспективи дослідження: моделювання і верифікація патріотичного складника в кіберпросторі у контексті цифрового гуманізму; визначення етичних критеріїв вербального і візуального медіацифрового контенту; проведення якісного аналізу за визначеними критеріями та виявлення етичних/неетичних тенденцій контенту в українському сегменті кіберпростору; розроблення дидактичного інструментарію для медіапедагогів, спрямованого на оптимізацію етичного складника патріотичної поведінки учнівської молоді в соціальних мережах.

Список використаних джерел

Акопян, К. А. (2023). *Медіаетика воєнного часу: військова журналістика в українсько-російській війні*. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-270-8-1>

Бех, І. Д. (1997). Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*, 1, 124–129.

Бех, І. Д. (2014). Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Методист*, 11(35), 11–25.

Биков, В., & Лещенко, М. (2016). Цифрова гуманістична педагогіка відкритої освіти. *Теорія і практика управління соціальними системами*, 4, 115–

130. Взято з <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/92a9ff72-12eb-4cd3-9bbe-fa372a069e80/content>

Воронкова, В. Г. (2022). *Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика*. Гельветика.

Гаврілова, Л. Г., & Топольник, Я. В. (2017). Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 61(5), 1–14.

Зражевська, Н. (2021). *Теорія медій та суспільства: навчальний посібник*. Київський університет ім. Бориса Грінченка.

Капустіна, Н., & Токар, Л. (2023). *Цифрова етика: навчально-методичні рекомендації (для здобувачів вищої освіти магістерського рівня за профілем освітньої програми «Філософія медійних практик»)*. Національний університет «Одеська юридична академія», Фенікс.

Карплюк, С. О. (2019). Особливості цифровізації освітнього процесу у вищій школі. У Кремень, В. Г., & Ляшенко, О. І. (Ред.), *Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку. Матеріали методологічного семінару НАПН України* (с. 188–197). Київ.

Крайнюк, О.В., & Богатов, О.І. (2023). Цифровий простір для організації національно-патріотичного виховання студентів. У *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання. Збірник тез методологічного семінару*. Київ, Україна (с. 208–212). Івано-Франківськ: НАІР.

Марков, Р. А. (2023). Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в цифровому просторі: методологія та технології. У *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання. Збірник тез методологічного семінару*. Київ, Україна (с. 250–253). Івано-Франківськ: НАІР.

Мачуський, В. В. (2023). Виховання патріотизму в закладах позашкільної освіти. У *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання. Збірник тез методологічного семінару*. Київ, Україна (с. 256–261). Івано-Франківськ: НАІР.

Мещеряков, Д. С. (2023). Проектування технологій формування національної ідентичності у віртуальному освітньому просторі. У *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання. Збірник тез методологічного семінару*. Київ, Україна (с. 269–274). Івано-Франківськ: НАІР.

Найдьонова, Л. А., & Череповська, Н. І. (Ред.). (2014). *Медіапсихологія: на перетині інформаційного та освітнього просторів*. Київ: Міленіум.

Національна платформа цифрової освіти як пріоритетний інструмент оновлення вітчизняної освітньої системи (2020) А. Ю. Іщенко. Взято з <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/cyfrova-osvita.pdf>

Олексієнко, К. В. (2023). Диджитал-інструменти освітнього простору у формуванні національної ідентичності: досвід, практики, ідеї. У *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання. Збірник тез методологічного семінару*. Київ, Україна (с. 297-302). Івано-Франківськ: НАІР.

Пашенко, Т. М. (2023). Інформаційні технології як засіб національно-патріотичного виховання молоді. У *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання. Збірник тез методологічного семінару*. Київ, Україна (с. 335–339). Івано-Франківськ: НАІР.

Проценко, О., Чубіна, Т., & Дмитренко, М. (2022). Етика та інформаційна етика у комунікативному просторі сучасного суспільства. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 44, 98–104.

Рагозіна, В. В., & Очеретяна, Н. В. (2023). Віртуальна виставка дитячої художньої творчості як засіб національно-патріотичного виховання дітей. В *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання. Збірник тез методологічного семінару* (с. 367–371). Івано-Франківськ: НАІР.

Семенець-Орлова, І. А., & Михайлич, О. В. (2022). Громадянський патріотизм як нова модель патріотизму: теоретико-методологічне обґрунтування. *Copernicus Political and Legal Studies*, 1(1), 28–37. [PDF]. Взято з <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/cpls/1/cpls103.pdf>

Соснін, О. (б. р.). Цифровізація як етап цифрового становлення суспільства знань. Взято з <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tsyfrovizatsiya-yak-etap-stanovlennya-tsyfrovogo-suspilstva-znan>

Цифровой гуманизм Питера Хинченса. (б. р.). Взято з <https://habr.com/ru/articles/521936/>

Череповська, Н. І. (2017). *Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді*. Київ.

Череповська, Н. І. (2021). Патріотизм цифрової доби. В І. М. Найдьонов (Уклад.), *Діагностично-розвивальний проєкт «Медіакультура в часи пандемії». Частина перша. Медіа і твоє майбутнє. Довідковий бюлетень. Січень 2021* (с. 35-40; с. 57-58). Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Взято з <http://mediaosvita.org.ua/book/informatsijnyj-byuletен-2021-ch-1-media-i-tvoje-majbutnye-dynamichnyj-dovidkovyj-byuletен/>

Череповська, Н. І. (2023). *Патріотизм молоді цифрової доби: інноваційні засоби розвитку : навчально-методичний посібник*. Київ. Взято з <https://lib.iitta.gov.ua/739285/1/>

References

Akopian, K. A. (2023). *Mediaetyka voiennoho chasu: viiskova zhurnalistyka v ukrainsko-rosiiskii viini*. [Wartime Media Ethics: Military Journalism in the Ukrainian-Russian War]. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-270-8-1> (in Ukrainian)

Bekh, I. D. (2014). Prohrama ukraïnskoho patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi [Program of Ukrainian patriotic education of children and students]. *Metodyst*, 11(35), 11–25. (in Ukrainian)

Bekh, I. D. (1997). Dukhovni tsinnosti v rozvytku osobystosti [Spiritual values in personality development. Pedagogy and psychology]. *Pedahohika i psykholohiia*, 1, 124–129. (in Ukrainian)

Bykov, V., & Leshchenko, M. (2016). Tsyfrova humanistychna pedahohika vidkrytoi osvity [Digital humanistic pedagogy of open education]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy*, 4, 115–130. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/92a9ff72-12eb-4cd3-9bbe-fa372a069e80/content> (in Ukrainian)

Cherepovska, N. I. (2017). *Mediaosvitni resursy rozvytku patriotyzmu i krytychnoho myslennia molodi* [Media education resources for the development of patriotism and critical thinking of youth]. Kyiv. (in Ukrainian).

Cherepovska, N. I. (2023). Patriotyzm molodi tsyfrovoy doby: innovatsiini zasoby rozvytku : navchalno-metodychni posibnyk [Patriotism of young people in the digital age: innovative means of development: a study guide]. Kyiv: Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/739285/1/> (in Ukrainian)

Cherepovska, N. I. (2021). Patriotyzm tsyfrovoy doby. In I.M. Naidonov (St.), *Diahnostychno-rozvyvalnyi proiekt «Mediakultura v chasy pandemii»*. Chastyna persha. Media i tvoie maibutnie. Dovidkovyi biuleten. Sichen'2021 [Patriotism of the digital age. Diagnostic and development project "Media Culture in Times of Pandemic". Part one. Media and your future. Fact sheet] (p. 35-40; 57–58). Kyiv: Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy. Retrieved from <http://mediaosvita.org.ua/book/informatsijnyj-byuleten-2021-ch-1-media-i-tvove-majbutnye-dynamichnyj-dovidkovyj-byuleten/> (in Ukrainian)

Havrilova, L. H., & Topolnyk, Ya. V. (2017). Tsyfrova kultura, tsyfrova hramotnist, tsyfrova kompetentnist yak suchasni osvitni fenomeny [Digital culture, digital literacy, digital competence as modern educational phenomena. Information technologies and learning tools]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 61(5), 1–14. (in Ukrainian)

Kapustina, N., & Tokar, L. (2023). *Tsyfrova etyka: navchalno-metodychni rekomendatsii (dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity mahisterskoho rivnia za profilem osvitnoi prohramy «Filosofiiia mediinykh praktyk»)* [Digital Ethics: Teaching and Methodological Recommendations (for Master's degree students in the Philosophy of Media Practices program)]. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia», Feniks. (in Ukrainian)

Karpluk, S. O. (2019). Osoblyvosti tsyfrovizatsii osvitnoho protsesu u vyshchii shkoli. In Kremen, V. H., & Liashenko, O. I. (Ed.), *Informatsiino-tyfrovyyi osvitnii prostir Ukrainy: transformatsiini protsesy i perspektyvy rozvytku. Materialy metodolohichnoho seminaru NAPN Ukrainy* [Features of digitalization of the educational process in higher education. Information and Digital Educational Space of

Ukraine: Transformation Processes and Development Prospects] (pp. 188–197). Kyiv. (in Ukrainian)

Krainiuk, O. V., & Bohatov, O. I. (2023). Tsyfrovyi prostir dlia orhanizatsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia studentiv [Digital space for organizing national-patriotic education of students. National and Patriotic Education of Children and Youth in the Context of Martial Law and Postwar Reconstruction of Ukraine: Strategies and Tasks]. In *Natsionalno-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: stratehii i zavdannia. Zbirnyk tez metodolohichnoho seminaru*. Kyiv, Ukraina (pp. 208–212). Ivano-Frankivsk: NAIR. (in Ukrainian)

Markov, R. A. (2023). Natsionalno-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi v tsyfrovomu prostori: metodolohii ta tekhnolohii [National-patriotic education of children and youth in the digital space: methodology and technologies. National-patriotic education of children and youth in the conditions of martial law and post-war reconstruction of Ukraine: strategies and tasks. Collection of abstracts of the methodological seminar] In *Natsionalno-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: stratehii i zavdannia. Zbirnyk tez metodolohichnoho seminaru*. Kyiv, Ukraina (pp. 250–253). Ivano-Frankivsk: NAIR. (in Ukrainian)

Machuskyi, V. V. (2023). Vykhovannia patriotyzmu v zakladakh pozashkilnoi osvity [Fostering patriotism in out-of-school educational institutions. National-patriotic education of children and youth in the conditions of martial law and post-war reconstruction of Ukraine: strategies and tasks]. In *Natsionalno-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: stratehii i zavdannia. Zbirnyk tez metodolohichnoho seminaru*. Kyiv, Ukraina (pp. 256–261). Ivano-Frankivsk: NAIR. (in Ukrainian)

Meshcheriakov, D. S. (2023). Proiektuvannia tekhnolohii formuvannia natsionalnoi identychnosti u virtualnomu osvitnomu prostori [Designing technologies for the formation of national identity in the virtual educational space. National-patriotic education of children and youth in the context of martial law and post-war reconstruction of Ukraine: strategies and tasks]. In *Natsionalno-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: stratehii i zavdannia. Zbirnyk tez metodolohichnoho seminaru*. Kyiv, Ukraina (pp. 269–274). (in Ukrainian)

Naidonova, L. A., & Cherepovska, N. I. (Ed.) (2014). *Mediapsykholohiia: na peretyni informatsiinoho ta osvitnoho prostoriv* [Media psychology: at the intersection of information and educational spaces]. Kyiv: Millenium. (in Ukrainian)

Natsionalna platforma tsyfrovoi osvity yak priorytetnyi instrument onovlennia vitchyznianoї osvitnoi systemy [The National Digital Education Platform as a Priority Tool for Updating the National Education System]. (2020). Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/cyfrova-osvita.pdf>. (in Ukrainian)

Oleksienko, K. V. (2023). Dydzhytal-instrumenty osvitnoho prostoru u formuvanni natsionalnoi identychnosti: dosvid, praktyky, idei [Digital tools of the educational space in the formation of national identity: experience, practices, ideas.

National-patriotic education of children and youth in the context of martial law and post-war reconstruction of Ukraine: strategies and tasks]. In *Natsionalno-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: stratehii i zavdannia. Zbirnyk tez metodolohichnoho seminaru*. Kyiv, Ukraina (pp. 297–302). Ivano-Frankivsk: NAIR. (in Ukrainian)

Pashchenko, T. M. (2023). Informatsiini tekhnolohii yak zasib natsionalno-patriotychnoho vykhovannia molodi [Information technologies as a means of national-patriotic education of youth. National-patriotic education of children and youth under martial law and post-war reconstruction of Ukraine: strategies and tasks]. In *Natsionalno-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: stratehii i zavdannia. Zbirnyk tez metodolohichnoho seminaru*. Kyiv, Ukraina (pp. 335–339). Ivano-Frankivsk: NAIR. (in Ukrainian)

Protsenko, O., Chubina, T., & Dmytrenko, M. (2022). Etyka ta informatsiina etyka u komunikatyvnomu prostori suchasnoho suspilstva [Ethics and Information Ethics in the Communication Space of Modern Society]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filos.-politoh. studii*, 44, 98–104. (in Ukrainian)

Rahozina, V. V., & Ocheretiana, N. V. (2023). Virtualna vystavka dytiachoi khudozhnoi tvorchoosti yak zasib natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei [Virtual exhibition of children's artistic creativity as a means of national-patriotic education of children. National-patriotic education of children and youth in the context of martial law and post-war reconstruction of Ukraine: strategies and tasks]. In *Natsionalno-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: stratehii i zavdannia. Zbirnyk tez metodolohichnoho seminaru* (pp. 367–371). Ivano-Frankivsk: NAIR. (in Ukrainian)

Semenets-Orlova, I. A., & Mykhailych, O. V. (2022). Hromadianskyi patriotyzm yak nova model patriotyzmu: teoretyko-metodolohichne obgruntuvannia [Civic patriotism as a new model of patriotism: theoretical and methodological substantiation]. *Copernicus Political and Legal Studies*, 1(1), 28–37. Retrieved from <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/cpls/1/cpls103.pdf> (in Ukrainian)

Sosnin, O. *Tsyfrovizatsiia yak etap tsyfrovoho stanovlennia suspilstva znan* [Digitalization as a stage in the digital formation of the knowledge society]. Retrieved from <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tsyfrovizatsiya-yak-etap-stanovlennya-tsyfrovogo-suspilstva-znan> (in Ukrainian)

Tsyfrovoi humanyzm Pytera Khynchensa. [The digital humanism of Peter Hinchens] Retrieved from <https://habr.com/ru/articles/521936/>. (in Russian)

Voronkova, V. H. (2022). *Filosofiiia tsyfrovoi liudyny i tsyfrovoho suspilstva: teoriia i praktyka* [Philosophy of the Digital Man and Digital Society: Theory and Practice]. Helvetyka. (in Ukrainian)

Zrazhevska, N. (2021). *Teoriia medii ta suspilstva: navchalnyi posibnyk* [Media and Society Theory: A Study Guide]. Kyiv: Kyivskiy universytet im. B. Hrinchenka. (in Ukrainian)